

El llenguatge com a motiu de consulta, la punta de l'iceberg.

RESUM PONÈNCIA:

L'ADQUISICIÓ D'UN LLENGUATGE PROPI I SIMBÒLIC AL SERVEI DE LA COMUNICACIÓ I EL PENSAMENT

Maria Rinos Martí (*pedagoga i logopeda. Logopeda del CDIAP de Sant Feliu del Llobregat i Sant Vicenç dels Horts*)

Durant la primera meitat de la meua vida professional vaig treballar amb nens de diverses edats, quasi sempre més grans de 4-5 anys, amb dificultats en el llenguatge. Vaig mirar d'entendre quins eren els factors que jugaven un paper important en la configuració d'aquelles dificultats. Quines habilitats estaven compromeses i provocaven aquells dèficits: la percepció auditiva, la memòria auditiva, les habilitats motrius i pràxiques, etc...També vaig tractar de conèixer les classificacions de tots aquells trastorns i valorar quins aspectes del llenguatge estaven més afectats per tenir-ho en compte en el tractament. Aquests coneixements han estat molt útils en el meu recorregut professional. Per altra banda, en aquesta primera etapa, vaig poder comprovar la importància del vincle que s'establia amb el nen pel seu progrés en el tractament.

El fet de treballar, durant els darrers 28 anys, en el camp de l'atenció precoç m'ha donat una altra perspectiva. Se m'ha fet evident que el llenguatge està integrat en les altres àrees del desenvolupament. He vist la necessitat de valorar-lo des de aquesta visió integradora ja que les diferents àrees es necessiten les unes a les altres per evolucionar. Formar part d'un equip multidisciplinari permet aprendre dels altres professionals i dels supervisors i integrar els coneixements de cada especialitat per comprendre millor el nen. Per altra banda, és enriquidor poder viure d'a prop i de forma continuada la relació del nen amb el seu nucli familiar.

Se m'ha demanat que parli del paper del llenguatge en el desenvolupament del nen i he decidit centrar-me en allò que per molts de nosaltres és l'objectiu final de la nostra tasca professional, encara que no sempre sigui assequible: L'adquisició d'un llenguatge propi i simbòlic al servei de la comunicació i del pensament.

Entenc per **llenguatge propi i simbòlic**, el que sorgeix de l'autenticitat de cada subjecte, diferenciat de l'altre. Permet posar paraules als propis desitjos, necessitats i sentiments per reconèixer-los i/o expressar-los. Fa possible:

- contenir o retardar les satisfaccions pulsionals (o sigui, esperar, contenir-se, pensar)
- també fa possible distingir entre llenguatge i realitat, perquè el llenguatge simbòlic representa i substitueix la realitat
- i també permet diferenciar la fantasia de la realitat (el món intern del món extern).

Aquest llenguatge propi i simbòlic estarà en relació dinàmica amb el pensament, permetrà la comunicació amb els altres i serà el vehicle bàsic pels aprenentatges.

Moltes vegades, en el CDIAP, hem de donar d'alta a nens que tenen encara un llenguatge pobre, concret, o un llenguatge confús i desorganitzat, nens que no sempre escolten, o que sovint no responen a les preguntes. Com a diagnòstic del llenguatge podem parlar d'un trastorn del llenguatge, però cal una valoració psicològica per comprendre i orientar cada cas. La valoració del llenguatge i de la forma d'utilitzar-lo de cada nen complementa aquest diagnòstic, ja que reflecteix un funcionament cognitiu, emocional i relacional. Ho intentaré mostrar en el cas que presentaré a la segona part.

Sovint s'interpreta que les dificultats en el comportament són secundàries a les limitacions en l'expressió verbal. Penso que pot ser així en un nombre determinat de casos però, en general, crec que les dificultats en el llenguatge estan en relació amb les dificultats en el vincle i en el desenvolupament emocional del nen. I el comportament, és una forma d'expressió no verbal del seu malestar .

Això no vol dir que sigui fàcil entendre ni determinar totes les variables que intervenen en els retards en l'adquisició del llenguatge i en la configuració d'un trastorn del llenguatge.

En petita infància, sovint veiem com a mesura que van madurant aquests aspectes emocionals i relacionals, va evolucionant el llenguatge paral·lelament, incidint més en aquests aspectes, que directament en el llenguatge.

Crec que per apropar-nos a com s'arriba a l'adquisició d'un llenguatge propi i simbòlic és imprescindible contemplar **la relació entre el nen i les persones que en tenen cura** durant els primers anys de vida. En aquest espai relacional es conforma la **capacitat per pensar**, la **capacitat de representació mental**, la **capacitat de simbolització**, i paral·lelament s'inicia i es desenvolupa **el procés de diferenciació o individuació i separació**. Em centraré bàsicament en el primer any de vida per què és quan s'estableixen els fonaments del desenvolupament global del nen.

El llenguatge ja és present durant la vida intrauterina. Per una banda els pares pensen en l'ésser que s'està desenvolupant, l'imaginen, l'anomenen, **en parlen**, li fan un lloc en el nucli familiar. Per altra banda, la mare li transmet tota una sèrie d'estímul durant la gestació, el moviment, els sons, **la veu**, etc Cada fetus hi pot reaccionar de diferent manera. Sigui com sigui s'inicia un previncle entre els pares i el fill.

Són gairebé inversemblants **les competències del nadó** durant els primers temps de vida. Hi ha estudis que mostren la seva capacitat per diferenciar la veu de la mare, per diferenciar la llengua materna de llengües estrangeres, etc. De la mateixa manera destaca la seva capacitat precoç per imitar gestos facials. El nadó es sent atret des del primer moment per la cara i la veu de les persones que l'envolten. I ben aviat s'estableix un intercanvi de vocalitzacions amb la mare, el pare i el seu entorn més proper. Tots hem vist com el nadó fa tota mena de ganyotes per aconseguir treure veu, per respondre a la mare i s'emociona (excita) amb aquestes primeres experiències de relació. Per altra banda, la mare es dirigeix constantment al bebè, li parla com si aquest la pogués entendre amb una enorme varietat de modulacions en el to de veu,

en les entonacions i en les expressions facials, que el petit va percebent i reconeixent. Es dona un intercanvi **emocional** entre l'un i l'altre.

Per *Trevarthen*, els nadons arriben al món amb una capacitat innata específica que els permet percebre les emocions. Per ell, l'intercanvi d'expressions afectives entre l'infant i l'adult constitueix la matriu del procés de comunicació. Es produeix entre mare i fill un veritable intercanvi de **sentiments** que no té cap altra finalitat que la relació interpersonal. Ho defineix com **intersubjectivitat primària**.

El nadó és un ésser molt competent i a la vegada molt vulnerable. *Melanie Klein* va descriure amb detall les grans ansietats dels bebès durant els primers mesos de vida. Al inici, el nadó no coneix els límits del seu cos, no sap distingir entre el que ve de fora i el que sorgeix de dins d'ell.

Winnicott parla de que: quan el bebè sent la necessitat, el pit apareix i es produeix la il·lusió de que existeix una realitat externa que correspon a la seva capacitat de crear. Es produeix un estat de fusió. És important en aquests primers temps de vida aquest estat de fusió absoluta, de dependència total. També diu que es tracta d'una etapa que cal superar, i que si no es supera pot donar lloc a patologies molt severes. En un estat de fusió no seria necessari el llenguatge.

Bion explica que pel nadó les experiències, les sensacions corporals, les emocions i els esdeveniments externs no estan diferenciats. Viu en un estat de confusió, no cospa la pròpia necessitat encara que **sí** se'n adona del malestar per una necessitat no satisfeta (gana, son, dolor, cansament), no reconeix, ni sap de l'existència d'un pit real extern, d'una persona-mare.

El nadó, al treure a fora el seu malestar, fa sentir a la mare els sentiments que ell no vol tenir. La mare amb el que Bion anomena **capacitat de rêverie**, de somieig, és capaç d'intuir el que necessita i alliberar-lo d'aquest malestar, contenir les seves ansietats i donar-les-hi un sentit. El nadó viurà doncs l'experiència que ell evacua coses dolentes i rep coses agradables a canvi. Quan el nadó té gana, la mare li parla i l'experiència emocional que viu el bebè juntament amb la impressió sensorial, en aquest cas auditiva (de la veu de la mare) es transforma en un registre que queda en la ment del bebè. De la mateixa manera s'aniran creant registres visuals (la imatge de la cara, del pit), registres olfactius (de les olors de la llet, de la pròpia mare), tàctils (contacte amb el pit) o registres kinestèsics (quan l'abraça, el gronxa..). Seran registres **d'emocions i sensacions integrades**. Aquests registres quedaran disponibles en el domini de la ment per ser evocats.

El bebè pot esperar un cert temps a ser alimentat perquè ha viscut l'experiència de ser satisfet abans que el malestar per la gana es faci insuportable. Té el recurs de recórrer a aquests registres que han quedat a la seva ment i per exemple, reviure la vivència de la succió per calmar el seu malestar. Però més endavant se'n adona de que aquella succió no li treu el malestar i és llavors quan té la possibilitat de representar-se l'absència de l'objecte i d'expressar la seva frustració. La vivència de frustració **suportable** permet la creació del pensament i dona lloc a la demanda.. Per això és

important, donar un temps d'espera adequat a cada moment evolutiu, no anticipar-se sempre a la demanda, ni retardar-la excessivament.

A partir de la contenció de les experiències emocionals del nadó per la mare, el nadó se'n va adonant de l'existència d'un altre a fora, diferent de sí mateix i va internalitzant aquestes experiències que li permeten contenir les seves ansietats i incorporar diferenciacions bàsiques, com agradable/desagradable, dins/fora. Les experiències de relació li proporcionen un continent mental, una matriu del pensament, un espai que conté les emocions i on es desenvoluparan els pensaments. El bressol del coneixement el trobem en aquests primers intercanvis comunicatius. Les expressions emocionals de l'altre representades en la veu, en la cara i en el cos constitueixen per l'infant una primera font de significats.

Bion no atribueix el desenvolupament del pensament (i de la patologia mental) exclusivament a la capacitat de rêverie de la mare. En la seva teoria, la tolerància a la frustració del nadó hi juga un paper bàsic. La interrelació entre aquesta capacitat de tolerància a la frustració del bebè i la capacitat de rêverie de la mare determinaran la configuració de la capacitat per pensar del nadó.

Podem deduir doncs que és molt important que es desenvolupi progressivament un sentiment de **confiança** en el nen, que senti que pot expressar el seu malestar, els sentiments de ràbia, de soledat, amb l'esperança d'obtenir una resposta que el calmi, que organitzi la seva ment, que l'acompanyi, etc.

Sovint trobem a les històries dels nens que ens arriben, que han estat bebès "molt bons", que han reclamat molt poc, han expressat molt poc durant el primer any de vida i presenten retard en l'adquisició del llenguatge. O bebès molt inquietos, que no han pogut internalitzar aquestes experiències de contenció i de confiança, ni desenvolupar aquest espai mental, necessari per construir significats i que també presenten un retard en l'adquisició del llenguatge. Sovint aquests bebès han tingut mares poc disponibles mentalment.

També troben pares que tenen molta dificultat en tolerar determinats sentiments (la queixa, l'agressivitat, la tristesa), alguns nens no els expressen i intenten adaptar-se als pares.

Quan aquestes primeres experiències no han estat prou sòlides, i les ansietats de bebè han estat poc contingudes, la fragilitat emocional pot abocar a **l'evasió, a la desconnexió** i veiem nens que viuen en un món propi, que els hi costa escoltar i interessar-se per la realitat que els envolta i presenten dificultats de relació i de llenguatge. També pot abocar a un sentiment en el nen d'haver de **resoldre's les coses sol**. En aquest cas podem trobar a les històries precocitat en determinades àrees, però el nen viu en la indiferenciació entre ell i l'adult, no reconeix les seves limitacions ni les seves pors, i sovint, no es deixa ni ajudar, ni ensenyar. En els dos casos queda compromès el procés de diferenciació i la construcció del subjecte com a tal.

En molts dels nens que ens arriben amb retard d'adquisició del llenguatge, s'ha de refer aquesta confiança amb el seu entorn afectiu oferint al nen un espai per

expressar-se a través de les seves actituds, de les seves accions, del joc i del llenguatge i ajudar als pares perquè puguin comprendre i sostenir les emocions del nen.

Quan les primeres relacions han anat **suficientment** bé (no vol dir ni molt menys perfecte), al final del primer any apareix una forma més avançada d'intersubjectivitat que inclou els objectes en les interaccions. S'inicia una interacció nen-objecte-adult. A aquesta possibilitat d'establir relacions interpersonals **emocionals** per mitjà de l'ús i la manipulació d'objectes T. l'anomena **intersubjectivitat secundària**. El bebè ja demostra una consciència dels sentiments i dels propòsits del seu partenaire prèvia al llenguatge.

Bruner anomena a aquests jocs **formats d'acció conjunta**. L'infant ja pot seguir visualment la mirada de la mare/pare i compartir l'atenció i l'interès per l'objecte o la situació que la mare indica. Aquest joc compartit implica uns torns, una mirada recíproca, una atenció cap a l'altre, és un joc-diàleg. En aquest context de relació, on pares i nen gaudeixen, solen aparèixer les primeres paraules (més, ja està, té..). Ben aviat seran extrapolades i usades en contextos similars. Es tracta de paraules associades a una situació global i no tenen un valor simbòlic, encara que puguin tenir una càrrega emocional.

El contingut de les nostres sessions amb els nens són sovint assimilables a aquests formats d'acció conjunta, sobretot amb els nens més petits i/o més primitius.

Si les primeres relacions han tingut una consistència suficient i la maduració neurològica ha fet el seu camí, el nen haurà desenvolupat imatges mentals de les persones que el cuiden i dels objectes que coneix. Quan la mare no estigui present podrà representar-se la mentalment i això farà que se'n pugui separar sense el malestar pel sentiment de pèrdua i abandó de quan no tenia aquesta possibilitat. Això s'inicia a l'etapa de la permanència de l'objecte, quan el nen pot buscar un objecte amagat perquè se'l representa mentalment. Li encanta jugar al tat o cucut i no es cansaria mai de repetir aquest joc, per reviure el plaer del control de la pèrdua i del retrobament.

Aquesta capacitat de representació visual, de representació iconogràfica és un pas elemental en el procés d'accés a la simbolització.

La consciència de que l'altre és diferent d'un mateix ha anat augmentant. El nen ja ha descobert que amb el gest, assenyalant, pot obtenir la resposta de l'adult. Els pares, amb la il·lusió de que el fill parli, atribueixen significat al laleig del nen i ell, a la vegada, capta que aquelles emissions li poden proporcionar allò que desitja i la satisfacció dels pares.

Quan el nen comença a dir les primeres paraules agafa molt protagonisme **la interacció verbal** entre el nen i la mare i/o persones més properes. L'adult, de forma intuïtiva, amb unes habilitats sorprenents, adapta el seu estil i nivell de interacció verbal al del nen. Fa una regressió positiva envers un comportament i una relació verbal que possiblement ell mateix ha viscut durant la seva infantesa. Adapta el lèxic, la longitud mitja de la frase, i parla clar i a poc a poc. Fa un **feed-back correctiu** fonètic, semàntic i gramatical, retornant el que el nen diu, sense senyalar que ho diu

malament. Sovint fa **una expansió**, retornant-li una expressió una mica més llarga, més rica en informació. S'ha observat que les mares repeteixen tres vegades més les produccions dels fills que aquests les de les mares.

Per altra banda, **la imitació espontània** per part del nen del model que li donen els pares té un gran valor, com a **forma d'entrenament** per millorar el llenguatge, però sobretot perquè expressa el desig de incorporar el llenguatge adult o sigui **la identificació** amb aquest adult. La imitació induïda, dirigida no té aquest mateix valor. Quan els nostres nens comencen a imitar **espontàniament**, ja podem respirar més tranquils.

Hi ha una sèrie d'habilitats que són necessàries **per imitar models**, i bàsiques per l'adquisició del llenguatge. Es donen diferències individuals molt marcades entre els nens en relació a aquesta capacitat. Al marge dels factors genètics i de maduració neurològica, quins altres factors de l'entorn han pogut influir en aquestes habilitats, de què depèn que un nen sigui bon imitador? Es un tema molt interessant per investigar i per pensar-hi.

La interacció verbal adequada és també una de les eines que usem els logopedes. Paral·lelament a aquesta interacció en l'ara i l'aquí, els pares usen el llenguatge per moltes altres funcions que ajuden al nen a comprendre el món i a organitzar la seva ment. Posen paraules a allò que es produeix en el seu entorn tenint en compte el nivell evolutiu del nen, li expliquen les relacions entre les coses, evoquen experiències viscudes, li anticipen situacions ajudant a l'elaboració dels canvis, posen paraules als sentiments, tranquil·litzen al nen verbalment, no solament amb el contacte físic, li transmeten uns límits, unes normes. Sense tot això és molt difícil que el nen pugui organitzar-se.